

ATMINTIS IR ATEITIS: ARCHYVAI XXI A.

Lietuvių tautosakos
archyvo 90-mečio
konferencija

LIETUVIŲ LITERATŪROS IR TAUTOSAKOS INSTITUTAS
Antakalnio g. 6, Vilnius, centriniai rūmai, I a.

PRANEŠIMŲ SANTRAUKOS

Nacionalinė konferencija „Atmintis ir ateitis: archyvai XXI a.“ suburs tyrėjus, muziejininkus, kultūros ir meno atstovus į bendrą erdvę, kurioje bus aptariama archyvų svarba praeities pažinimui ir ateities vizijoms. Renginyje bus pristatomi įvairūs archyviniai turtai, išryškinantys mokslininkų, tautosakos rinkėjų ir kūrėjų palikimą, muziejuose bei bibliotekose saugomas vertybes, taip pat ne tik Lietuvos, bet ir užsienio archyvuose slypinčios lietuvių kultūros ženklus. Pranešimuose atsivers tautosakos tyrimų, rankraščių, gyvenimo pasakojimų, muzikinių peizažų ir papročių dokumentavimo istorijos, taip pat karo, partizaninės kovos ir archeologinių tyrinėjimų atmintis. Konferenciją papildys parodų pristatymai ir simbolinis „Tautosakos medaus“ apdovanojimas dailininkui, tautotyrininkui Virginijui Kašinskui,

Organizacinis komitetas: dr. Greta Petruškevičienė, dr. Margarita Moisejeva, dr. Halyna Pšeničkina, dokt. Vaiva Lina Aglinskas, Andželika Jakubynienė, Irena Žilienė.

Rengėjas:

I sesija. LTA istorija I: žymūs mokslininkai, rinkėjai ir jų kolekcijos

- **Austė Nakienė „Jonas Balys, Marija Alseikaitė ir Rimutė Jablonskytė: mokslininkų keliai ir kryžkelės“**

1935 m. Lietuvos laikinojoje sostinėje Kaune buvo įkurtas Lietuvių tautosakos archyvas, kuriam vadovavo jaunas tautosakininkas Jonas Balys. Gyvenimas nepriklausomoje Lietuvoje sparčiai keitėsi, todėl archyvas siekė kuo geriau įamžinti nykstančius regioninius tautosakos savitumus. Didelis dėmesys buvo skiriamas ir okupuotam Vilniaus kraštui. 1938 m. išleistas Jono Balio sudarytas „Tautosakos darbų“ tomas, skirtas Vilniaus krašto tautosakai.

1939 m. Europoje prasidėjo Antrasis pasaulinis karas. Sovietų Sąjunga pasiūlė Lietuvai prisijungti tuomet jau Raudonosios armijos užimtą Vilnių, tačiau įsileisti sovietų karines bazes. 1939 m. rudenį į sostinę įžengė Lietuvos kariuomenė, į ją plūdo ir jaunimas, norėjęs užkopti į Gedimino kalną ir pamatyti miesto panoramą. Iš sostinės kilusi Marija Alseikaitė irgi atvyko į Vilnių. 1939 ir 1940 m. ji leidosi į ekspedicijas rinkti Vilniaus krašto tautosakos. Archyve saugomi Marijos Alseikaitės rinkiniai (LTR 2374 ir 2375), kuriuose sudėtos rugiapjūtės, vestuvinės ir kalendorinės dainos, įvairūs tikėjimai. Iš Vilniaus krašto karo pabėgėlių tautosaką užrašinėjo ir jos draugė Rimutė Jablonskytė, ji taip pat perdavė archyvui rinkinį (LTR 2388).

Sovietinės okupacijos metais ir ją pakeitusios vokiečių okupacijos metais Lietuvių tautosakos archyvas veikė Vilniuje. 1944 m., gresiant antrajai sovietų okupacijai, Jonas Balys nusprendė palikti tėvynę, su savimi išsivežė ir parengtus leidinius. Marija Alseikaitė-Gimbutienė su šeima taip pat išvyko iš Lietuvos. Keletą metų jie gyveno stovykloje Vokietijoje, o 1948 m. išvyko į JAV. Ten jauna archeologė pradėjo sėkmingą akademinę karjerą. Rimutė Jablonskytė-Rimantienė, kitaip nei jos kolegos, pasiliko okupuotoje Lietuvoje. Sovietmečiu jai nebuvo leista laisvai reikštis, tačiau tvirto būdo mokslininkė nepalūžo.

Sekant trijų žymių mokslininkų gyvenimo keliais, šiame pranešime apžvelgiama permaininga XX a. Lietuvos istorija, o taip pat ir lietuvių folkloristikos istorija. Kaip rodo diskusija, kilusi tarp dviejų emigravusių mokslininkų, jie buvo skirtingos asmenybės. Jonas Balys buvo vyresnis ir konservatyvesnis, o Marija Gimbutienė – jaunesnė ir liberalesnė, skyrėsi ir jų pasirinkti darbo metodai. Sintetinius veikalus rašiusi Gimbutienė prisipažino: „Sintetinio darbo vertinu labiau, nei faktų skelbimą“ (Iš laiško, 1959). Jono Balio sentencija galime laikyti žodžius apie archyvinės medžiagos vertę: „Teorijos keičiasi, bet autentiška medžiaga išlieka“ (Iš kalbos, 1994).

- **Dalia Zaikauskienė „Tautosakos tyrėjas ir rinkėjas: iš profesoriaus Kazio Grigo fondo Lietuvių tautosakos archyve“**

Lietuvių tautosakos archyve saugomas paremiologo Kazio Grigo (1924–2002) rankraštinis palikimas – mokslinių ir mokslo populiarinimo publikacijų juodraščiai bei mašinraščiai, įvairūs dokumentai, laiškai ir kt. – didžia dalimi atspindi jo įvairią mokslinę, visuomeninę ir kultūrinę veiklą. Viena iš K. Grigui buvusių itin svarbių sričių – tautosakos rinkimas. Viena vertus, K. Grigas, dar gimnazijoje įgijęs metodologinių tautosakos rinkimo žinių, pats buvo uolus, kruopštus ir kritiškas tautosakos rinkėjas, nuo pat pradžių puikiai supratęs šio darbo prasmę. Lietuvių tautosakos archyve saugoma 16 jo vieno arba drauge su kolegomis nuo 1952 iki 1999 m. sudarytų tautosakos rinkinių. Antra vertus, K. Grigas rinkti tautosaką skatino kitus – kolegas, mokytojus, mokinius – ir ypač rūpinosi, kad būtų renkama trumpųjų žanrų tautosaka.

Kone pusės amžiaus laikotarpį apimantys tautosakos rinkiniai, taip pat kita su tautosakos rinkimu susijusi rankraštinė ir publikuota K. Grigo archyvinio fondo medžiaga suteikia duomenų apie jį patį, tautosakos rinkėją mokslininką: jo kritišką užrašomos tautosakos vertinimą, taikytą metodologiją, asmenines nuostatas ir kontekstinių duomenų pateikimo stilistinius ypatumus; taip pat – apie jo santykį su tautosakos pateikėjais bei ją renkančiais žmonėmis, jų skatinimo ir padrąsinimo būdus. Galiausiai ši medžiaga įdomi kaip skirtingų laikotarpių ideologinio konteksto atspindys.

Pranešime aptariami šie klausimai:

- folkloro tyrėjo misija rinkti tautosaką ir skatinti tai daryti kitus;
- tautosakos fiksavimo metodologija ir reglamentavimas;
- tautosakos rinkinių turinys ir forma: kontekstiniai duomenys, metodologinės pastabos, žanrinė užrašytų kūrinių įvairovė, viešosios ideologijos ženklai, fotomedžiaga;
- mokslininko santykis su pateikėjais ir tautosakos rinkėjais: pateikėjų biografijos, korespondencija.

• Vita Džekčioriūtė „Jurgio Elisono tautosakos paveldas Lietuvių tautosakos archyve“

Jurgis Elisonas (1889–1946) Lietuvos zoologas, pedagogas, kraštotyrininkas, palikęs savitą pėdsaką lietuvių folkloristikoje. Tarpukariu J. Elisonas užrašinėjo tautosaką Panevėžio krašte ir skatino ją rinkti savo mokinius. J. Elisono profesija atsispindi jo, kaip tautosakos rinkėjo, polinkiuose – jo sudarytuose tiek publikuotose, tiek nepublikuotuose tautosakos rinkiniuose galima pastebėti ypatingą dėmesį, skirtą gyvūnijos pasauliui.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institute esančiame Lietuvių tautosakos archyve J. Elisono ir jo mokinių surinkta tautosaka saugoma dvidešimt keturių rinkinių pavidalu.

Pranešime trumpai aptariama J. Elisono biografija ir jo veikla Lietuvos mokslo draugijoje. Taip pat pristatomas Lietuvių tautosakos archyve saugomos, J. Elisono archyvui pateiktos tautosakos masyvas. Nagrinėjama jo tematinė, žanrinė įvairovė bei J. Elisono, kaip zoologo, indėlis į lietuvių folkloristiką.

II sesija. LTA istorija II: vaidmuo mokslo raidoje, ryšiai su rinkėjais ir pateikėjais

• Vilma Daugirdaitė „Devyniasdešimt Lietuvių tautosakos archyvo ir lietuvių folkloristikos metų“

Folkloristika priklauso toms humanitarinėms disciplinoms, kurios, ieškodamos tiesioginių ir netiesioginių savo ištakų, apžvelgdamos tautinės mokslinės minties raidą ar suaktualindamos atskirų faktografinių duomenų svarbą dabarties tyrimams, vis gręžiasi į savą istoriją. Šiuokart grįžtelėti atgal paskatino prieš 90 metų prasidėjusi Lietuvių tautosakos archyvo istorija, kuri neatsiejama nuo folkloristikos kaip autonominės disciplinos Lietuvoje formavimo(si).

Lietuvos istorija klostėsi taip, kad galimybės ir terpė formotis ir plėtotis tautosakos mokslui, netgi centralizuoti duomenų kaupimą Lietuvoje iš esmės atsirado tik XX a. Dirvą lietuvių folkloristikai pradėjo ruošti 1907 m. Vilniuje įsteigta Lietuvių mokslo draugija, o susikūrus nepriklausomai Lietuvos Respublikai imtos steigti mokslo ir specializuotos taikomosios įstaigos, turėjusios rūpintis kultūros paveldo išsaugojimu, tyrimų planavimu bei organizavimu.

Tačiau impulsą etnologinei folkloristikos, kaip savarankiškos disciplinos pakraipai, davė 1935 m. tautosakai tvarkyti įstatymas, kuriuo remiantis įsteigtas Lietuvių tautosakos archyvas. Remiantis tolimesnę lietuvių folkloristikos situacijos dinamiką liudijančiais archyviniais dokumentais, keliama prielaida, kad Tautosakos archyvo padėtas svarus pagrindas artimiausią dešimtmetį lėmė disciplinos autonomiškėjimą, profesionalėjimą, mokslinės folkloro refleksijos akademinėje aplinkoje formavimąsi, atsispindintį ir instituciniu lygmeniu. Deja, sovietinio laikotarpio pradžioje folkloristika, kaip ir apskritai etnologija, vėl dingsta iš įstaigų pavadinimų, o sovietinis literatūrologijai atiduotas tautosakos mokslas tampa poetinę liaudies kūrybą tiriančia menotyros šaka. Vis dėlto, atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, kaip rodo Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto pavadinimas, su literatūra taip ir neišsiskyrusi folkloristika / tautosaka instituciniu lygmeniu susigrąžino savarankiškos disciplinos statusą, kurdama ir naują disciplininį identitetą.

- **Jūratė Šlekonytė „Tarpukario laikotarpio rankraštiniai pasakų rinkiniai“**

Lietuviškos pasakos pradėtos užrašinėti dar XIX a. pirmojoje pusėje. Ši veikla ypač suaktyvėjo šimtmečiui persiritus į antrąją pusę, kai Jonas Basanavičius ėmė burti draugėn žmones, kurie siųstų jam įvairių tautosaką, o ypač pasakas. Didelį indėlį šioje veikloje įnešė tokie tautos šviesuoliai kaip Mečislovas Davainis-Silvestraitis bei Matas Slančiauskas. Panaikinus lietuviškos spaudos draudimą, 1907 m. įkurta Lietuvių mokslo draugija sukaupė nemažai tautosakos rinkinių, kuriuose yra pasakų. Tarpukario Lietuvoje tautosakos užrašymas imtas vykdyti valstybiniu lygiu. 1935 m. įkūrus Lietuvių tautosakos archyvą, pradėta rūpintis folkloro kūrinių užrašymo kokybe. Tuo tikslu buvo išleistas metodinis leidinys Tautosakos rinkėjo vadovas (1936, 1940), informuojantis užrašytoją ką ir kaip užrašinėti, kokią informaciją fiksuoti apie kūrinių pateikėjus. Šiame leidinyje didelis dėmesys buvo skiriamas ir pasakoms. Tautosakos užrašymo entuziastai buvo supažindinti su pasakų žanrais, požanriais, šių kūrinių siužetais. Tad galima teigti, kad tuo metu buvo sudarytos itin palankios sąlygos pasakų užrašymui. Tai patvirtina ir Lietuvių tautosakos archyve ženkliai padidėję užrašytų pasakų kiekiai. Dalis tautosakos rinkinių yra skirti vien pasakoms, tad aiškiai matome, kad pasakos tuo metu buvo gyvybingas žodinės tradicijos žanras.

Į archyvą pakliuvę rinkiniai išsiskiria išsamiais duomenimis: čia pateikiami ne tik patys kūriniai, bet ir detali informacija apie jų pateikėją (amžius, gyvenamoji vieta, profesija, raštingumas, kūrinio išmokimo aplinkybės, kam jis buvo pasakojamas). Nemažai šiuo laikotarpiu užrašytų pasakų yra skelbtos ir prieinamos plačiajai visuomenei. Vis dėlto mes labai mažai žinome, kokia svarbi informacija slypi rankraštiniuose pasakų rinkiniuose. Pranešime bus kalbama apie tarpukario laikotarpio rankraštinius pasakų rinkinius: kas daugiausiai užrašinėjo pasakas, kokių interesų vedini jie tai darė, kaip vertino savo atliekamą darbą. Apie užrašytojų tikslus, norus, pageidavimus liudija kartkartėmis prie rinkinių pridedama korespondencija, kurioje atsispindi tautosakos rinkėjo bendravimas su archyvo vadovu. Labai svarbi yra ir pasakų rinkinių vizualinė raiška: rinkinio viršelis, raštas, kuriuo kūriniai užrašyti ar netgi iliustracijos. Tai parodo, kaip tautosakos rinkėjas žiūrėjo į šį darbą: ar darė tai tik iš pareigos, netgi noro užsidirbti, ar turėjo gilesnių interesų.

- **Vita Ivanauskaitė-Šeibutienė „Močiutę ir mamą iškviatė į Kauną giedoc...” Trijų kartų folkloro istorija Lietuvių tautosakos archyve**

Šiuo pranešimu siekiama atidžiau pažvelgti į savo dainas ir pasakojimus Lietuvių tautosakos archyvui atidavusių žmonių santykį su folkloro pateikimu, jo saugojimu ir sutiktais folkloro rinkėjais. Išsamesniam aptarimui pasirinktas vienos šeimos atvejis. 2000–2001 metais Merkinės apylinkėse vykusių Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto folkloro ekspedicijų metu Subartonių kaime sutikta dainininkė Julija Miliuvienė, išgirdusi, kad jos dainos bus parvežtos Vilniun į archyvą, prisiminė, kad 1935 m. „arkyvan“ dainuoti buvusios pakviestos jos močiutė ir mama. Pamažu dėliojosi įdomi moterų kelionės į ką tik įsisteigusį archyvą istorija su spalvingomis pasiruošimo šiam išskirtiniam įvykiui detalėmis ir ilgam po to išlikusiais įspūdžiais. Ne ką mažiau įspūdingas ir šios istorijos tęsinys XXI amžiuje. Iš ekspedicijos dalyvių gavusi žinią, kad močiutės ir mamos dainos ne prapuolė per karą, kaip ji manė, o tebėra ir toliau saugomos, mūsų dainininkė priėmė ne vien jai labai svarbų sprendimą...

Aptariamąjį atvejį galėtume laikyti gana tipišku ir per jį pažvelgti į daugybę folkloro rinkimo situacijų, kuomet tarp rinkėjų ir pateikėjų užsimezga ir bendrystė, ir sąmoningas pastarųjų noras bendradarbiauti, prisidėti prie jų pačių ir jų šeimynykščių tradicinės kūrybos išsaugojimo. Tiesa, jau nebe žodinės tradicijos tęstinumu, o archyviniais pavidalais.

III sesija. Lietuvos archyvai: istorija, saugoma medžiaga ir pristatymai

- **Gitana Vanagaitė „Marijos ir Juozo Urbšių laiškai iš Tambovo”**

Marija ir Juozas Urbšiai kartu su kai kurių kitų nepriklausomos Lietuvos ministrų šeimomis, kurios nespėjo laiku pasitraukti, o tam tikrais atvejais ir sąmoningai nusprendė likti Lietuvoje, NKVD buvo deportuoti iš Lietuvos 1940 metų liepos 17 dieną. Ministrų šeimos buvo deportuotos į skirtingus Sovietų Rusijos miestus. Kaip atsiminimuose liudija Juozas Urbšys: „liepos 17 d., prieš pietus, apie 11 valandą, prie mūsų vasarnamio privažiavo dvi lengvosios mašinos su pareigūnais. Tie pareigūnai man pranešė, kad naujos vyriausybės nutarimu aš su žmona esame tremiami iš Lietuvos.“ Urbšiai buvo deportuoti į Tambovą. Tremtyje jie išgyveno nepilnus metus iki II pasaulinio karo Lietuvoje pradžios, kuomet buvo suimti ir įkalinti tremties vietų, o vėliau kitų miestų kalėjimų vienutėse. Per visą kalėjimo laiką jiems buvo draudžiama susirašinėti su artimaisiais, šis draudimas buvo panaikintas tik po Stalino mirties.

Tačiau yra išlikę laiškai iš tremties, rašyti Mamai Marijai Mašiotienei, kurie saugomi Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyriuje (LNB RS F14 432–436). Iš tremties Tambove Marijai Mašiotienei rašydavo tiek Marija, tiek Juozas Urbšys. J. Urbšys rašė tik atvirlaiškius, M. Mašiotaitė-Urbšienė yra parašiusi ir atvirlaiškių, ir trumpesnių bei gana ilgų laiškų. Iš beveik metus trukusio susirašinėjimo yra išlikę 89 laiškai ir atvirlaiškiai, rašalu rašyti ant daugiau vyniojamąjį nei rašomąjį popierių primenančių mažų ir didesnių netaisyklingos formų lapelių. Pranešime bus siekiama apžvelgti Marijos ir Juozo Urbšių iš Tambovo į Lietuvą Marijai Mašiotienei rašytus laiškus, ryškinant nuolatinę pastangą išlaikyti vidinę stiprybę, neapleisti disciplinos ir intelektualinių interesų net tada, kai žmogus yra praradęs namus, socialinį statusą, kultūrinę aplinką ir galimybę komunikuoti su artimaisiais.

- **Inga Levickaitė „Lietuvos etnografijos muziejaus archyvas ir jo vertybės“**

1966 m. įkurtas Lietuvos etnografijos muziejus (toliau LEM) – vienas didžiausių pagal užimamą plotą (195 ha) bei nekilnojamų eksponatų skaičių (155) muziejų po atviru dangumi Europoje. Jis pristato sumažintą visų etnografinių Lietuvos regionų ir tarpukario miestelio atspindį, XVIII a. antros pusės dvaro ekspoziciją. Atskiras sektorius skirtas Lietuvos gyventojų tremties bei pasipriešinimo atminimui. LEM archyvo pradžia – 1967 metai. Pranešimo tikslas – pristatyti kol kas mažai tyrinėtą LEM archyve saugomų vertybių visumą: apibūdinti archyvo formavimo principus, struktūros ypatumus, aptarti vertingiausią dalį bei viešinimo galimybes. Daugiausia remiamasi LEM archyvo apskaitos dokumentais ir bylų medžiaga.

LEM archyvą sudaro: Paminklų konservavimo instituto (PKI) ruošta į muziejų keliamų pastatų dokumentacija, ekspedicijose užfiksuota etnografinė medžiaga, piešinių ir brėžinių rinkinys, ekspozicijų, parodų, renginių aprašai bei fotofiksacija, iš kitų asmenų gauti dokumentai, atsiminimai. Labai simboliška, jog pirmaisiais apskaitos numeriais paženklintos archyvo bylos gautos iš architekto, visuomenės veikėjo, muziejaus Tarybos nario Vytauto Landsbergio-Žemkalnio (1893–1993). Vienoje šių bylų (LBM 11) saugoma 13 kito garsaus architekto Stasio Kudoko (1893–1988) piešinių.

Pačios svarbiausios LEM archyvo bylos – etnografiniai aprašai apie gyvenamųjų namų architektūrą, interjerus, baldus, tekstilę, namų apyvokos reikmenis, maistą, senuosius gėlių darželius ir augalus. Daugiausia jų parengė ir į archyvą pridavė muziejininkai Vingaudas Baltrušaitis, Erika Nenartavičiūtė, Janina Samulionytė, Gražina Žumbakienė. Miestelių ir technikos paveldą tyrė muziejininkas dr. Eligijus Juvencijus Morkūnas. Remiantis šiais aprašais kurtos muziejaus ekspozicijos. Ženklią LEM archyve saugomų vertybių dalį sudaro bylos, susiję su muziejaus istorija, jo veikla. Daug žinių suteikia išsamios mokslinių komandiruočių ataskaitos. 2025 m. įgytas pirmojo muziejaus direktoriaus Vytauto Stanikūno (1924–2022) archyvas. Jį sutvarkius, parengta 13 bylų (viso 1975 lapai). Tai svarbus šaltinis, atskleidžiantis nematomą muziejaus darbo pusę.

Muziejininkai į archyvą pridudavo ne vien savo, bet ir iš kitų žmonių gautus dokumentus. Taip čia pateko dalis garsaus menotyrininko Vlado Drėmos (1910–1995) palikimo, gydytojos, mokslininkės, publicistės Agnietės Ambraziejūtės-Steponaitienės (1891–1980) atsiminimai ir kt. LEM archyve saugoma virš 11 tūkstančių piešinių ir brėžinių, kuriuos nupiešė Dailės instituto (dab. Vilniaus dailės akademija) ir Vilniaus inžinerinio statybos instituto (dab. Vilniaus Gedimino technikos universitetas) studentai, dalyvaudami Vilniaus universiteto kraštotyrininkų klubo ekspedicijose. Dalis jų vėliau tapo garsiais menininkais, architektais. Archyve saugomi 122 garsios grafikės Elvyros Kairiūkšytės (1950–2006) piešiniai: 63 žemės ūkio padargų, 22 namų apyvokos reikmenų, 15 liaudies architektūros objektų, 12 audinių, 10 baldų. Jie pasižymi tikslumu, kruopščiai atlikti.

Keičiantis muziejinio darbo specifikai, ženkliai sumažėjo į archyvą pridudamų bylų skaičius. Pernai perimtas gausus LEM Architektūros skyriaus archyvas kol kas nėra apskaitytas, tik pradėtas tvarkyti. LEM darbuotojai svariai prisidėjo rengiant KTU architektūros ir urbanistikos tyrimų centro sukurtą skaitmeninį Lietuvos architektūros istorijos ir paveldo archyvą – paviešinta tekstų bei archyvo ikonografinės medžiagos apie etninės architektūros objektus. Brėžiniai bei piešiniai skenuojami ir publikuojami LIMIS (Lietuvos muziejų integrali informacinė sistema), rengiamos parodos ne tik LEM, bet ir kitose kultūros institucijose.

LEM archyve saugomos sukauptos vertybės, ypač muziejininkų surinkti etnografiniai aprašai – labai svarbi muziejaus rinkinio dalis, prisidėjusi prie Lietuvos etnografijos paveldo išsaugojimo.

- **Janina Švambarytė-Valužienė „Mataušas Jonas Slančiauskas: nuo kalbos rankraščių iki pažiūrų peržvalgos“**

XXI a. pradžioje kalbininkų dėmesio susilaukė Mataušo Jono Slančiausko rankraščių ir publikuotų tautosakos rinkinių kalba. Rankraštnių žodynėlių (Liuberiszka arba senų ubagų kalba (1892) (LMD I 905); Žodynelis = iš enciklopedijos. 1903 m., saugomas Šiaulių „Aušros“ muziejaus Istorijos skyriuje (ŠAM GEK 15819 I–R I 30) ir Lietuviški vardai (LMD I 1060. 6 sąs. 564), Norberto Vėliaus teigimu, parengto apie 1911–1915 m.) kalbinė istorinė vertė apžvelgta periodiniuose mokslo žurnaluose Lietuvoje ir Latvijoje. Joniškio šnektų žodyno rengėjų sumanyta, kad Slančiausko pasakojamosios tautosakos pavyzdžiai iliustruotų leksikos perimamumą. Darbui prikalbinta tautosakos rinkinių „Šiaurės Lietuvos pasakos“ (1974), „Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai“ (1975), „Šiaurės Lietuvos sakmės ir pasakos“ kalbos konsultantė ir redaktorė a. a. dr. Aldona Jonaitytė, išrinkusi per 60 tūkstančių žodžių. Kalbininkams nesutarus, radosi atskiras leidinys „Mato Slančiausko ir jo pagalbininkų pasakojamosios tautosakos rinkinių leksika. Žodynas“ (2014).

2020 m. vėl iškyla ir Slančiausko religinių pažiūrų klausimas. Istoriskai žiūrint, KGB, supratusi, kad su Vatikanu katalikų bažnyčios ryšių nutraukti negalės, nuo 1970 m. iki 1989 m., pereina prie vidurinėsios grandies (kunigų) politikos: stengiasi didinti skilimą tarp lojalių ir nelojalių valdžiai kunigų (publikacijos apie netinkamą elgesį su moterimis, pasisavintas lėšas ir kt.). 1972 m. pasirodo „Lietuvos katalikų kronika“. Ada Seselskytė 2010 m. prisimena, kad tautosakos leidinius buvę sunku išleisti, o Slančiausko rankraščiuose kaip tik ir smerkiamas kunigų (dievų, šventųjų) gobšumas, savanaudiškumas. Tik kodėl Slančiauskas, rašydamas savo autobiografiją, prisimena kunigą Silvestrą Gimžauską? Kokia paslaptinga gija tebetįsta dar nuo caro laikų?

IV sesija. LTA istorinis kontekstas: spauda ir kultūrinė literatūra

- **Aušra Strazdaitė-Ziberkienė „1935: muzika, laikai, žmonės“**

1935 m. Lietuvoje – metai, kai sujungus tautosakos ir melodijoms rinkti ir tvarkyti komisijas savo veiklą pradėjo Lietuvių tautosakos archyvas. Lietuvoje valdė Antanas Smetona ir Juozo Tūbelio vadovaujama vyriausybė, Suvalkijoje streikavo ūkininkai, Kaune įvyko pirmasis pasaulyje nacių teismas. Lietuvos teatras prarado režisierių Juozą Vaiškų, o kultūrininkai paminėjo Mikalojaus Konstantino Čiurlionio 60-ties metų jubiliejų.

Lietuvai bandant spręsti Klaipėdos krašto situaciją, pasaulis, regis, vis labiau ritosi Antrojo pasaulinio karo link. Gilinantis į to meto muzikos apžvalgininko, kompozitoriaus ir pianisto Vlodo Jakubėno straipsnius matomos Kauno ir visos Lietuvos kultūrinės aktualijos, operos premjeros, svarbesni koncertai, gastrolės, debiutai, lietuviškos muzikos propagandos klausimai koncertinėje scenoje ir leidyboje.

Pavyzdžiui „Lietuvos aide“, kuriame jis reguliariai rašė, 1935 m. šalia Valstybės teatro premjerų ir spektaklių atnaujinimų, naujų dainininkų ir gastroliuojančių dirigentų jis rašė apie koncertinius debiutus, ukrainiečių ir latvių proginis koncertus, žymių muzikų jubiliejus, lietuviškų gaidų trūkumą bei koncertinę situaciją provincijoje. Žurnale „Vairas“, kuriame paprastai pateikdavo išsamesnes koncertinio gyvenimo apžvalgas, publikavo probleminius ir Europos kultūros gyvenimą aptariančius straipsnius.

Pranešimo tikslas – atsižvelgiant į laikotarpio įvykius įvertinti, kaip ir kokios kultūrinės aktualijos buvo pateikiamos 1935 m. kultūrinėje Lietuvos spaudoje, labiausiai susitelkiant į V. Jakubėno straipsniuose aktualizuojamas temas laikraštyje „Lietuvos aidas“, žurnaluose „Vairas“, „Naujoji Romuva“, „Trimitas“ ir „Jaunoji karta“.

- **Dalia Jakaite „Vinco Mykolaičio-Putino archyvai: istorinės atminties ir ideologijos kryžkeliai“**

Skirtinguose Lietuvos archyvuose saugoma dokumentika – neišvengiamas šaltinis siekiant išsiaiškinti Vinco Mykolaičio-Putino romano „Sukilėliai“ ir pagal jį rašyto libreto „bylą“, geriau suvokti literatūrinį-ideologinį jos kontekstą, atnaujinti šiuolaikinį šių kūrinių ir jų rašymo proceso vertinimą. LLTI BR saugoma, naujuose Putino „Raštuose“ skelbti ketinama romano rengimo medžiaga yra beveik unikalus atvejis lietuvių literatūros istorijoje. Šie užrašai (citos, literatūrinės parafrazės, perpasakojimai lietuvių, lenkų, rusų kalbomis) sutelkia išskirtinai daug ir tokios istorinės medžiagos, kuri tam tikru aspektu yra vertingesnė už patį romaną. Užrašuose gausu ir tautosakos citatų, nuorodų į konkrečius LTR tekstus (pasakojimus, dainas 1863–1864 m. sukilimo tema).

Nebūtinai romane perkurti užrašai ir platesnis jų kontekstas pranešime būtų traktuojami kaip viena iš galimybių geriau suvokti Putinui būdingos istorinės ir kultūrinės atminties, literatūrinės sąmonės prieštarumą, atnaujinti žvilgsnį į ankstyvojo sovietmečio epochą. Šių Putino užrašų suvokimas ir recepcija šiandien būtų neįmanomi be kitų archyvų (LVIA, LLMA) pagalbos. Juose saugomi dokumentai leidžia pamatyti autoriui būdingos istorinės atminties dinamiką bei autentiškumą, dėl ideologinių ir kitų priežasčių atsiradusį tekstų invariantiškumą. Gilinantis į Putino romano ir libreto rašymo istoriją, vertingi ir LLTI BR saugomi, su romanu bei libretu susiję Putino ir kitų asmenų laiškai: Magdalenos Mykolaitytės-Slavenienės, Gedimino Blyno, Juozo Šapokos, Surviliškio vidurinės mokyklos literatų... „Sukilėlių“ romano ir libreto tyrimui įdomi ir Vinco Mykolaičio-Putino memorialiniame bute-muziejuje esanti romanisto biblioteka, VUB RS saugomos Irenos Kostkevičiūtės pastabos apie šią biblioteką ir visą Putino kūrybą. Ši archyvinė medžiaga pranešime būtų analizuojama remiantis atminties teorijomis ir tekstologijos principais, keliant šiuos probleminius klausimus: Kaip derinti skirtingas archyvinės medžiagos tyrimo teorijas? Ką naujo apie Putino kūrybinį palikimą ir ankstyvąjį sovietmetį pasako tekstologinis ir istorinis minėtų dokumentų tyrimas? Kuo Lietuvos ir konkrečių jos vietų istorijai, literatūrinės Putino sąmonės sampratai reikšminga Putino epistolika, kiti dokumentai? Kokį Putino ir kitų asmenų požiūrį į 1863–1864 m. sukilimą išreiškia minėta archyvinė medžiaga? Kodėl didžioji dalis Putino užrašų liko romano užribyje? Kodėl Putinas nebaigė romano? Kokie faktoriai nulemia konkrečios archyvinės medžiagos svarbą, prieinamumą?

V sesija. Lietuvių tautosaka: užsienio archyvai ir Lietuvos kontekstas

- **Žydronė Kolevinskienė „Archyvinės medžiagos tyrimai JAV lietuvių archyvuose: iššūkiai ir galimybės“**

Pranešime bus pristatomi didžiausi lietuvių paveldo ir lietuvių kultūros, literatūros archyvai, esantys Jungtinėse Amerikos Valstijose, t. y. Lituanistikos tyrimų centro archyvas Čikagoje ir Lemonte bei Amerikos lietuvių kultūros archyvas ALKA Putname. Bus supažindinama su tuose archyvuose esančia medžiaga ir iššūkiais, su kuriais susiduria mokslininkai, tyrinėjantys JAV lietuvių archyvus, kas jau nuveikta ir kokia medžiaga dar laukia tyrimų.

- **Aušra Žičkienė „Keli muzikinio XX a. pradžios Lietuvos peizažo štrichai“**

Pranešimas paremtas Aukusto Roberto Niemio 2011–2012 m. kelionėse po Lietuvą darytų fonografo garso įrašų analize. Kolekcija saugoma Suomų literatūros draugijos archyve Helsinkyje, ji yra skaitmeninta, tačiau iki šiol nebuvo plačiau prieinama vartotojams. 2025 m. gautas leidimas ją viešinti, LTA nuo šiol saugo kopiją ir imasi iniciatyvos šią medžiagą aprašyti, susisteminti ir paskelbti. Įrašai daryti šiaurės rytų Lietuvoje ir Dzūkijoje. Pranešime bus nagrinėjamas klausimas, ką reiškia šiandien atsiverianti galimybė išgirsti XX a. pradžios Lietuvos garsovaizdžio fragmentus.

- **Giedrė Buivytė-Jokūbauskienė „Apkalbų patirtys gyvenimo pasakojimuose ir meilės dainose“**

Apkalbos – universalus žmogiškasis reiškiny, savitai atsiskleidžiantis XIX a. pab. – XX a. pr. gimusių Lietuvos kaimo dainininkų gyvenimo pasakojimuose ir lietuvių liaudies meilės dainose. Tiriama, kaip apkalbėjimo praktikos formavo kaimo emocinę bendruomenę: kokių emocijų raišką jos skatino (arba stabdė) ir kokias jausmų reiškinio normas jos atskleidžia. Analizuojami dainininkų gyvenimo pasakojimai, išryškinantys apkalbų reikšmę ir jų socialinės kontrolės funkciją tradicinėje kaimo bendruomenėje, dainininkų asmenines patirtis ir požiūrį į jas. Viešoji nuomonė ir potencialių apkalbų rizika regimi kaip akstinas atitikti bendruomenės normas, gyventi teisingai ir tvarkingai, to negebant – slėpti nuo kaimynų akių. Dainininkų gyvenimo pasakojimuose užfiksuotos apkalbų patirtys atskleidžia, jog kaimynų apkalbos galėjo riboti tarpasmeninę neigiamų emocijų raišką ir skatinti bendruomenės narių uždarumą. Taip pat išryškėja besiformuojanti asmeninių išgyvenimų refleksija, atskleidžianti skirtį tarp bendruomenės normų palaikymo per apkalbų praktiką ir socialinį atstūmimą patiriančio žmogaus išgyvenimų. Aptariant apkalbų motyvus meilės dainose, akcentuojama jaunimo nesantuokinių santykių tema kaimo bendruomenės draudimų kontekste. Dainose atsiveria plati emocijų ir elgsenos skalė, perteikiama įvairiomis priemonėmis: tai ir jaunystės bei nekaltybės kodavimas tradiciniais rūtų darželio, žirgelio, rasos simboliais, ir tiesioginės meilės, pavydo, pykčio deklaracijos, ir niekinamieji epitetai apkalbantiesiems, ir vidinių išgyvenimų ir gamtos paralelės. Kaimo bendruomenė regima kaip emocijų reguliavimo institucija (emocinė bendruomenė), per apkalbas, gėdijimą ir viešą pasmerkimą brėžianti moralines ribas, kontroliuojanti jaunimo jausmų raišką ir formuojanti tam tikrą emocinę atmosferą.

- **Vilė Sarulienė „Vestuvių papročiai ir apeigos Rokiškio krašto muziejaus archyvo ekspedicijų dokumentuose ir muziejinėje veikloje“**

Rokiškio krašto muziejaus sukaupame archyve saugoma per 400 pavadinimų archyvinių bylų. Šalia skaitlingiausių apyrašų: Rokiškio krašto muziejaus dokumentai ir veikla (110 vnt. bylų), Privačių asmenų archyvai (75 bylos) Archeologija (47 bylos); Etnografijos- kraštotyros apyrašas (65 vnt. bylų) bei Ekspedicijos (30 vnt. bylų). Pastarųjų dviejų apyrašų pagrindu ir ruošiamas pranešimas konferencijai.

Kraštotyrininkas A. Gaška (1906-1994) surinko daug svarbios informacijos apie senąsias pandėliečių vestuves. Vėliau, susisteminęs visą turimą sukaupą informaciją, parašė senųjų pandėliečių vestuvių scenarijų.

1980 m. Rokiškio r. buvo vykdoma kompleksinė ekspedicija. Ją vykdė VU studentai. Buvo renkami kalendoriniai papročiai, talkų papročiai, taip pat ir šeimos papročiai. Vienas šeimos papročių epizodų - vestuvių papročiai. Jie užrašyti Rokiškio r. Obelių apylinkėse. Ne išimtis ir įvairūs kraštotyriniai darbai: kaimų istorijos, etnografinės ekspedicijos po apylinkes, įvairūs atsiminimai apie šeimos švenčių papročius. Šiuose dokumentuose taip pat gausu įrašų apie vestuvinius papročius.

Remiantis Rokiškio krašto muziejaus archyve saugomais kraštotyrininko A. Gaškos (1906-1994) surinktais senovinių pandėliečių vestuvių duomenimis, buvo sukurta edukacinė programa „Mergvakario godos“. Programa rėmėsi senovinių pandėliečių vestuvių dalimi - Žilvitvakariu. Žilvitvakariu vadindavo mergvakarį, kuris vykdavo savaitę prieš vestuves. Programoje - jaunosios atsisveikinimas su rūtų darželiu, supažindinimas su darbais, kuriuos turėjo mokėti jaunamartė. Kulminacija - rūtų vainiko pynimas bei paaiškinimai, kodėl reikia būsimą nuotaką sodinti ant duonkubilio ir nukirpti kasas....

Rokiškio krašto muziejaus fonduose yra sukaupta unikali muziejinių vertybių - fotografijų - kolekcija. Tematiškai atrinkus iki 1940 m vestuvių fotografijas., buvo parengta vestuvinių fotografijų iki 1940 m. paroda „Jau po baltu nuometu“. Siekiant emocinio įspūdžio ir įtaigos, fotografijos buvo eksponuotos dūminėje pirkioje. Parodos metu parodos kuratorė pasakojo apie vestuvių papročius, norinčios galėjo mokytis užsirišti nuometą.

VI sesija. Archyvuose saugoma istorija: karo tyrimai, archeologija ir folkloras

- **Vytautas Jokubauskas „Karo istorijos tyrimai: tarpukario Lietuvos atvejo pirminių šaltinių galimybės ir ribotumai“**

Mokslininkams siekiant spręsti akademines problemas, t. y. išlyginti spragas tarp žinomo ir siekiamo žinoti, būtini duomenys, kurie istorijos mokslo atveju slypi šaltiniuose. Jų pobūdis platus ir labai priklauso nuo tyrimo problemos bei chronologinių ribų. Kuo labiau tolstame į praeitį, tuo mažiau rašytinių šaltinių ir pasitelkiami kiti artefaktai. Tačiau XX a. jau vienareikšmiškai masinės raštijos periodas. Šaltinių gausa ir privalumas – galimybė tiksliau, giliau, plačiau atskleisti praeities procesus ir interpretuoti nūdienos aktualijų fone. Bet ir našta, nes tyrėjams tenka peržvelgti tūkstančių tūstančius dokumentų ir bylų. Kai kada tai panašėja į adatos paieškas šieno kupetoje ar net Sizifo darbą. O gal net susiduriama su Augėjo arklidžių atveju, kai dėl sovietinės okupacijos karo istorijos tyrimams aktualūs šaltiniai buvo išblaškyti ir akyliau prižiūrimi.

Pirmiausiai tenka konstatuoti, kad karo istorijos šaltinių išsaugojimu ir rinkimu pati Lietuvos kariuomenė susirūpino dar tarpukariu ir aktyviai toje srityje veikė. Rinko dokumentus, skatino rašyti prisiminimus, kaupė fotodokumentus ir kt. Bet ta medžiaga pasklido ir XXI a. dažniausiai tenka ją rinkti iš LCVA, VDKM, Mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos ir kitų atminties saugotojų fondų.

Pranešimo metu bus pristatyti keli probleminiai, darbo su archyviniais šaltiniais aspektai. Pasitelkiant pavyzdžius aptariamos karo istorijos šaltinių plačios galimybės, kai įmanoma rekonstruoti praeities įvykius ir suteikti tikslesnį turinį XXI a. disponuojamiems artefaktams (Lietuvos jūrų muziejuje saugomos trispalvės vėliavėlės nuo tarpukario tanko žygio į Vilnių metu atvejis). Galimybės patikslinti Lietuvos nepriklausomybės kovų aukų sąrašus Lietuvos kariuomenei daliniuose įrengiant atminimo lentas su aukų pavardėmis.

Kitas aspektas tai galimybės tyrėjams lygiagrečiai dirbti su viešais ir slaptais bei publikuotais ir archyviniais šaltiniais, taip pasineriant į savotišką jų dialogą. Įvykių dalyviai (istorijos liudininkai), žinodami tikslines auditorijas, apie tuos pačius procesus rasė kitaip. Taigi galime a) verifikuoti, b) lyginti (realybę su siekiamybe), c) papildyti, d) įkvėpti atskleisti anų laiku problemas. Kai kada, kai tyli raportai, kalba prisiminimai – karių emocijos, patirtys, jausmai retai patenka į oficialius dokumentus. Jie nugula į egodokumentų puslapius. Nors visada prarandama dalis istorijos, karo istorijos atveju dalis mūšio – aukų, žiaurumo, heroizmo, nes to niekas neužrašė. Todėl norint rekonstruoti karo kasdienybės rutiną, mūšio žiaurumus ar karo tarnybos iššūkius tenka remtis egodokumentais. Tačiau darbas su jais kitas iššūkis, dažnai juose faktai tikrintini, o tarpukariu publikuoti egodokumentai buvo kupiūruojami ar net cenzūruojami. Tokių pavyzdžių galime rasti archyvuose.

Galiausiai prasti duomenys, arba mūsų nuomone tokiais esantys, taip pat kelia akademinių įtampų – polemikos. Vienas ryškiausių pavyzdžių – tai dokumentų nurašymai ir naikinimas, kai 1940 m. birželio 7 d. vyko „nurašymai“ ir naikinimas visų dokumentų, susijusių su Sovietų Sąjunga parengtų Lietuvos kariuomenės po 1939 m. rugsėjo. Bet archyvuose ir muziejuose dar tūkstančiai Lietuvos kariuomenės dokumentų bylų, kurių niekas per pastaruosius kelis dešimtmečius neatsivertė, arba jau pamiršo. Taigi jie laukia tyrėjų, o gal pirma skaitmenintojų?

• Greta Petruškevičienė „Partizaninio karo atmintis Lietuvių tautosakos archyve“

Pranešime pristatomi Lietuvių tautosakos archyve saugomi garso ir vaizdo įrašai, rankraščiai bei fotografijos iš Lietuvos antisovietinio partizaninio karo laikotarpio. Aptariama pokario partizanų dainų kolekcija ir jos kultūrinė bei istorinė vertė, dalyvių ir jų amžininkų liudijimai garso ir vaizdo įrašuose, taip pat gausi fototeka. Dėmesys skiriamas ne tik pačiam sukauptam paveldui, bet ir medžiagos rinkėjų – kraštotyrininkų bei partizaninio karo metraštininkų – vaidmeniui, jų veikimo principams bei motyvacijai. Ypatingai išryškinama Romo Kauniečio veikla, dar XX a. 7-ajame dešimtmetyje pradėjusio kaupti partizanų pasakojimus ir nuotraukas; aptariami jo išsikelti tikslai ir rezultatai, tarp jų – dvylikos tomų serija „Laisvės kovotojų prisiminimai“. Pranešimo pabaigoje svarstoma, kokią reikšmę LTA medžiaga turi šiandienos tyrėjams bei kokius istorinius ar atminties kultūros klausimus ji gali padėti atskleisti.

• Šarūnė Valotkienė „Kaip surasti nekasant: Katyčių kapinyno (Šilutės r.) paieškos archyvuose ir literatūroje“

I–VI a. Katyčių (vok. Coadjuthen) apylinkės pateko tarp dviejų kultūrinių arealų – Vakarų Lietuvos kapinynų su akmenų vainikais ir Žemaitijos, Šiaurės Lietuvos bei Pietų Latvijos pilkapių zonos. VII a. ši teritorija, manoma, priklausė Lamatos archeologinei kultūrai.

XIII a., rytinę Baltijos pakrantę pasiekus vokiečių kariniam vienuolių ordinui, buvo iš esmės pakeista politinė ir teritorinė šio regiono struktūra. Karinės ordino kampanijos paskatino gyventojų migraciją rytų kryptimi, o gyvenviečių tinklas gerokai išretėjo. Lamatoje liko tik pavieniai kaimai, ką patvirtina ir nedidelis XIV–XV a. kapinynų skaičius. Vis dėlto Katyčių apylinkės viduramžiais buvo gyvenamos. Tai liudija XV–XVI a. istoriniai šaltiniai, kuriuose Katyčiai minimi kaip galimai buvusi Žemaitijos dalis, vėliau užvaldyta Vokiečių ordino. 1533 m., pagal Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Prūsijos kunigaikštystės susitarimą, Katyčių žemės buvo prijungtos prie Prūsijos kunigaikštystės. Iki 1919 m. miestelis priklausė Vokietijai. Po Pirmojo pasaulinio karo Katyčiai pateko į Klaipėdos kraštą, kurio valdytojai keitėsi kelis kartus. Antrojo pasaulinio karo pabaigoje Klaipėdos kraštas kartu su Katyčiais buvo prijungtas prie Sovietų Sąjungos.

Pranešime pristatomi Katyčių kapinyno ir apylinkių archeologinių vertybių paieškos rezultatai. Informacija buvo renkama muziejų archyvuose bei analizuojant archeologinę literatūrą. Katyčių miestelio apylinkės tyrimams pasirinktos neatsitiktinai – nors archeologinėje literatūroje minimas Katyčių kapinynas, jo tiksli lokalizacija iki šiol nėra patvirtinta archeologiniais tyrimais. Muziejų rinkiniuose saugomi pavieniai radiniai iš Katyčių miestelio ir jo apylinkių, tačiau jų kontekstas nėra aiškus.

Bendrai vertinant, Katyčių apylinkėms būdingas itin menkas archeologinių radinių ir paminklų skaičius. Tikėtina, kad tokiai situacijai didelės įtakos turėjo pokario demografiniai pokyčiai – didžiajai daliai vietos gyventojų pasitraukus iš Klaipėdos krašto, buvo prarasta ir jų kultūrinė atmintis, galėjusi išsaugoti žinias apie senąsias gyvenvietes ir laidojimo vietas.